

W jaki sposób mikrofinansowanie pomaga w walce z ubóstwem. Studium przypadku Grameen Bank

Ewa Janikowska

Streszczenie: W ostatnim numerze półrocznika „Ekonomia Społeczna” mieli Państwo możliwość zapoznania się z napisaną przez prof. dr hab. Jerzego Hausnera przedmową do polskiego wydania książki Muhammada Yunusa *Przedsiębiorstwo społeczne. Kapitalizm dla ludzi*. W niniejszym artykule chciałabym przedstawić bliżej koncepcję laureata Pokojowej Nagrody Nobla oraz wpływ, jaki wywarła na poprawę losu ubogich na całym świecie. Celem artykułu nie jest ocena istniejących instytucji finansowych ani systemu finansowego *per se*.

Słowa kluczowe: mikrofinansowanie, mikrokredyty, mikropożyczki, Grameen Bank, Muhammad Yunus, wykluczenie finansowe.

Wprowadzenie

Wydarzenia, jakie miały miejsce na światowym rynku finansowym od jesieni 2007 r. do 2009 r. wykazały słabość zarządzania ryzykiem w systemie bankowym wobec dążenia do osiągnięcia zysków, co doprowadziło do upadku szeregu banków komercyjnych w krajach rozwiniętych. Kryzysowi oparł się stworzony przez Muhammada Yunusa Grameen Bank, który działa w Bangladeszu od 1976 r.. Od początku istnienia Bank osiąga imponujący wskaźnik spłaty kredytów, który aktualnie wynosi 97,06%¹, czyli Bank ma w portfelu niespełna 3% złych długów. Na koniec 2010 r. wartość wskaźnika złych długów wyniosła 4,39%² i była najgorsza w historii Grameen, a mimo to nieosiągalna dla komercyjnych instytucji finansowych. Dla porównania – wskaźnik złych kredytów podmiotów sektora niefinansowego w polskich bankach wyniósł na koniec 2010 r. 8,8%, łącznie dla osób fizycznych i prawnych³.

Model działania Grameen i finansowanie za pomocą mikrokredytu stopniowo znajdował naśladowców na wszystkich kontynentach. Działalność mikrofinansową prowadzą zarówno podmioty z kapitałem publicznym, jak i prywatnym. Struktura własnościowa znacząco wpływa na cele i charakter prowadzonych działań.

W drugiej połowie 2010 r. pojawiła się fala krytyki mikrokredytów, gdy wystąpiły przypadki samobójstw wśród zdesperowanych kredytobiorczyń SKS Microfinance w Indiach, mających trudności w spłacie zaciągniętych zobowiązań. Mało kto spośród krytykujących mikrokredyty zwrócił uwagę na fakt, iż w ostatnich latach całkowicie zmienił się charakter działania tej instytucji. SKS Microfinance powstała w 1997 r. jako organizacja non-profit i współpracowała z Grameen we wczesnych latach tworzenia modelu biznesowego i dynamicznego rozwoju. W 2005 r. nastąpiło jej przekształcenie w niebankową instytucję finansową podlegającą nadzorowi Banku Centralnego Indii. Sukces przyciągnął nowych inwestorów, fundusze venture capital o charakterze komercyjnym. W 2010 r. akcje SKS Microfinance zostały upublicznione – spółka jest notowana na giełdzie NSE India w Bombaju. Nazwa spółki nie zmieniła się, jednak przy przejściu od instytucji non-profit do spółki akcyjnej, której dominującym właścicielem są fundusze venture capital oraz członkowie zarządu spółki, radykalnej zmianie uległy wartości i metody działania. Dzisiejsza SKS Microfinance to instytucja mikrofinansowa, która jest kontynuatorem dawnej nazwy, jednak działa w sposób pozwalający na maksymalizację zysku, niekoniecznie zaś maksymalizację korzyści społecznych.

¹ Dane za kwiecień 2011 r., [za:] Grameen Bank, Monthly Report, April 2011, dostępne na: http://www.Grameen.com/index.php?option=com_content&task=view&id=453&Itemid=527

² Za: Grameen Bank, Performance Indicators & Ratio Analysis, dostępne na: http://www.Grameen.com/index.php?option=com_content&task=view&id=632&Itemid=664

³ Dane Urzędu Komisji Nadzoru Finansowego za 2009 r., [za:] Kotowicz A. (red.) [2010], *Raport o sytuacji banków w 2010 r.*, UKNF, Warszawa (tabela 22, s. 46).

NOTA O AUTORCE

Ewa Janikowska – właściciel ConCorda Sp. z o.o. – Wydawcy dzieł Muhammada Yunusa w Polsce. W lutym 2011 r. nakładem Wydawnictwa ukazała się książka *Przedsiębiorstwo społeczne. Kapitalizm dla ludzi*. W przygotowaniu – *Bankier ubogich* tego samego Autora.

Z kolei w ostatnich miesiącach mogliśmy dosyć często czytać o wydarzeniach w Grameen Banku. Na początku marca 2011 r. Muhammad Yunus został odwołany przez Bank Centralny Bangladeszu z piastowanej funkcji Dyrektora Generalnego Banku. Jako oficjalny powód odwołania podano przekroczenie przez Yunusa wieku emerytalnego, jednak odwołaniu założyciela Banku towarzyszyły dyskusje, czy nie jest to zamach na niezależność prywatnej instytucji finansowej, w której rząd Bangladeszu posiada obecnie udział poniżej 5% kapitału, zaś pozostałe 95% jest w rękach ubogich kredytobiorców. Noblista nie chciał odejść dobrowolnie z instytucji, której poświęcił całe swoje życie zawodowe, a w której nie ma nawet udziału kapitałowego. Towarzyszyło mu duże poparcie ze strony znanych osobistości i organizacji z całego świata, z którymi współpracował. Pożegnał się z Grameen w połowie maja 2011 r. Niezależnie od emocji towarzyszących odwołaniu Yunusa, Bank pozostaje pod zarządem kilkunastu osób reprezentujących osiem milionów ubogich kobiet – kredytobiorczyń i jednocześnie akcjonariuszek Banku. O ile rząd Bangladeszu nie podejmie prób nacjonalizacji Grameen, można się spodziewać, że dotychczasowa polityka Banku nie ulegnie znaczącym zmianom.

1. Historia Grameen

Yunus pełnił funkcję Dziekana Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu w Chittagong, kiedy w 1976 r. nastał w Bangladeszu głód. Spontanicznie, z własnych środków, pożyczył czterdziestu dwóm mieszkańcom wsi leżącej tuż obok kampusu uniwersyteckiego równowartość około 27 dolarów łącznie. Całkowita spłata pożyczki nastąpiła w szybkim terminie, co skłoniło Yunusa do poszukiwania możliwości finansowania podobnych pożyczek na większą skalę.

W 1978 r. został uruchomiony we wsi Jobra koło Chittagong projekt Grameen Bank, prowadzony przez Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu w Chittagong przy wsparciu Narodowego Banku Bangladeszu oraz w oparciu o fundusze lokalnych banków państwowych. Projekt od samego początku budził duży opór ze strony miejscowych autorytetów religijnych i zamożnych mieszkańców wsi – posiadaczy ziem i kapitału, gdyż naruszał sfery ich dotychczasowych wpływów. Jednocześnie na-

potykał na duży sceptycyzm ze strony działających instytucji finansowych, które odmawiały kredytowania osób niepiśmiennych i nie posiadających własnego majątku, który mógłby stanowić zabezpieczenie kredytów. Wypróbowano kilka rozwiązań tytułem eksperymentu, np. jeden z banków żądał, by Yunus poręczał każdy kredyt wzięty przez uboższego i składał podpis na każdej umowie kredytu.

Pomimo początkowych trudności w pozyskaniu finansowania, zasięg projektu stopniowo rozszerzał się na okoliczne wsie, następnie na okręg Tangail koło Dhaki, stolicy Bangladeszu, a potem na inne części kraju. Banki państwowe udostępniły „hurtowo” środki w postaci linii kredytowych i sieć oddziałów w terenie. Zespół studentów, kierowany przez Yunusa, odpowiadał za pozyskanie klientów oraz monitorowanie spłat zobowiązań „detaicznych”. Na nich właśnie spoczywała odpowiedzialność za to, aby kredyty były spłacane. Metodą prób i błędów studenci wypracowali model bezpośredniego dotarcia do osób najbardziej potrzebujących, bez ryzyka, że pozyskane na cel projektu z wielkim trudem środki trafią do rąk najbogatszych mieszkańców wsi, posiadających własne ziemie i kapitał. Ekspansji tej nie towarzyszyły intensywne działania marketingowe ani promocyjne. Większość najuboższych kredytobiorców była bowiem niepiśmienna!

Po kilku latach znakomicie rozwijającej się działalności, projekt Grameen Bank został przekształcony w instytucję bankową na mocy Ordynacji podpisanej przez Prezydenta Ludowej Republiki Bangladeszu w 1983 r. Bank zachował przywileje podatkowe, a jednocześnie licencja bankowa umożliwiła pozyskiwanie depozytów od ludności oraz refinansowanie na rynku międzybankowym – dzięki temu posiada podstawy do samofinansowania własnej działalności i dalszego rozwoju, nie będąc zależnym od finansowania ze źródeł zewnętrznych.

Grameen Bank działa nieprzerwanie od 1983 r., stopniowo powiększając zasięg i skalę działania oraz wzbogacając ofertę produktową. Bank osiąga co roku zysk (z wyjątkiem lat 1983, 1991, 1992) i jako zasadę reinwestuje zysk w dalszy rozwój działalności. Kilkakrotnie w swej historii przeznaczył też część wypracowanego zysku na wypłatę dywidendy dla akcjonariuszy (np. w 2007, 2008 i 2009 r.).

Według stanu na koniec kwietnia 2011 r.⁴, Grameen Bank działa poprzez sieć 2 565 oddziałów na terenie 81 379 wsi Bangladeszu. Przez cały okres swojego działania bank udzielił kredytów ponad 8,3 mln osób fizycznych w łącznej wysokości 10,6 mld USD. Oddziały finansują swoją działalność głównie z pozyskiwanych depozytów od klientów detalicznych, z których około 56% pochodzi od kredytobiorców. Wskaźnik depozyty/kredyty wynosi 145%. Pomimo niedawnego kryzysu na rynkach finansowych, od 1993 r. Bank wypracowywał rokrocznie

zysk, zaś wskaźnik adekwatności kapitałowej wyniósł 10,65% w 2009 r. Od 1998 r. bank zaprzestał finansowania działalności kredytowej z zewnętrznych źródeł (od instytucji). Dane obrazujące aktualną skalę działania Grameen Bank znajdują się w tabeli 1.

2. Unikalna forma prawna

Grameen Bank posiada unikalną formę prawną – łączącą w sobie cechy kilku odrębnych form wykorzystywanych w sektorze finansowym w krajach rozwiniętych gospodarczo, a mianowicie:

- jest bankiem w formie spółki akcyjnej, posiadającym zezwolenie na prowadzenie działalno-

⁴ Dane pochodzą ze strony internetowej Grameen Bank, [za:] Grameen Bank, Monthly Report, April 2011, dostępne na: http://www.Grameen.com/index.php?option=com_content&task=view&id=453&Itemid=527

Tabela 1. Działalność Grameen Bank wg stanu na koniec kwietnia 2011 r.			
Lp.	Parametr	Wskaźnik i wartość	
1.	Akcjonariusze banku – osoby fizyczne	Liczba	Procent
	RAZEM	8 357 567	100,00%
	w tym:		
	• kobiety	8 044 513	96,25%
	• mężczyźni	313 054	3,75%
2.	Udzielone i niespłacone kredyty osób fizycznych	Wartość bieżąca [mln USD]	
	RAZEM	983,17	
	w tym:		
	• kredyt podstawowy [na działalność gospodarczą]	894,30	
	• kredyt elastyczny [restrukturyzowany]	55,12	
	• kredyt na cele mieszkaniowe	1,47	
	• kredyt edukacyjny	29,49	
	• inne kredyty	2,78	
3.	Wskaźnik spłaconych kredytów	97,06%	
4.	Depozyty od osób fizycznych	Wartość bieżąca [mln USD]	Procent
	RAZEM	1 425,50	100,00%
	w tym:		
	• od akcjonariuszy	793,77	55,70%
	• z rynku	631,73	44,30%
5.	Wielkości skumulowane od początku działalności banku	Liczba	Wartość [mln USD]
	• kredyty udzielone osobom fizycznym	–	10 631,17
	• kredyty udzielone mikroprzedsiębiorstwom	3 204 246	1 346,47
	• domy wybudowane przy pomocy kredytów	688 902	–
	• telefony komórkowe zakupione przy pomocy kredytów	402 443	–
6.	Kredyty edukacyjne – udzielone od początku działalności banku	Liczba	Wartość [mln USD]
	RAZEM	48 620	32,69
	w tym:		
	• kobiety	11 055	8,07
	• mężczyźni	37 565	24,62
7.	Stypendia dla uczniów – przyznane od początku działalności banku	Liczba	Wartość [mln USD]
	RAZEM	132 522	2,72
	w tym:		
	• kobiety	77 236	1,57
	• mężczyźni	55 286	1,15
8.	Wsparcie dla żebraków – udzielone od początku działalności banku	Liczba	Wartość [mln USD]
	• liczba żebraków – Akcjonariuszy banku	89 179	–
	• udzielone kredyty	–	2,37
	• pozyskane depozyty	–	0,11

Źródło: Raport miesięczny Grameen Bank za kwiecień 2011, dostępne na: http://www.Grameen.com/index.php?option=com_content&task=view&id=453&Itemid=527

ści bankowej udzielone przez Bank Centralny Bangladeszu [dzięki czemu może pozyskiwać depozyty z rynku oraz środki na rynku międzybankowym],

- jest unią kredytową, w której każdy kredytobiorca jest jednocześnie akcjonariuszem banku [dzięki czemu każdy ubogi będący akcjonariuszem może uzyskiwać dodatkowy przychód z tytułu dywidendy],
- może być traktowany jako instytucja pożytku publicznego, gdyż jest zwolniony z podatku dochodowego [dzięki czemu większa kwota mogła być przeznaczana na dalszy rozwój działalności].

Na gruncie europejskim (oraz polskim) te trzy rodzaje instytucji są traktowane odrębnie i poddane odmiennym uregulowaniom prawnym. Poniżej krótka charakterystyka odrębnych form prawnych występujących w Polsce.

Utworzenie banku wymaga w Polsce zgromadzenia kapitału założycielskiego w wysokości ekwiwalentu w złotych sumy 5 mln euro (dla banku w formie spółki akcyjnej, zgodnie z wymogami art. 32 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe) lub 1 mln euro (dla banku spółdzielczego, zgodnie z wymogami art. 32 ust. 2 Ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe). Bank powinien prowadzić działalność bankową w sposób ostrożny i stabilny, aby nie narażać środków powierzonych przez deponentów. Normy ostrożnościowe Komisji Nadzoru Finansowego, wynikające z zasad obowiązujących sektor bankowy w Unii Europejskiej i określające dopuszczalne ryzyko w działalności banków, są dla banków wiążące.

Zarządzanie ryzykiem kredytowym stanowi sedno polityki każdego banku. Każda instytucja definiuje własny profil docelowego klienta, jednak główne zasady obowiązujące w sektorze bankowym wynikają wprost z norm art. 70 § 1 i 2 Prawa bankowego, które brzmią następująco:

1. „Bank uzależnia przyznanie kredytu od zdolności kredytowej kredytobiorcy. Przez zdolność kredytową rozumie się zdolność do spłaty zaciągniętego kredytu wraz z odsetkami w terminach określonych w umowie. Kredytobiorca jest obowiązany przedłożyć na żądanie banku dokumenty i informacje niezbędne do dokonania oceny tej zdolności.
2. Osobie fizycznej, prawnej lub jednostce organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej, o ile

posiada zdolność prawną, które nie mają zdolności kredytowej, bank może udzielić kredytu pod warunkiem:

1. ustanowienia szczególnego sposobu zabezpieczenia spłaty kredytu,
2. przedstawienia niezależnie od zabezpieczenia spłaty kredytu programu naprawy gospodarki podmiotu, którego realizacja zapewni – według oceny banku – uzyskanie zdolności kredytowej w określonym czasie”.

Grameen Bank udzielający kredytów ubogim bez zdolności kredytowej i bez zabezpieczenia – w myśl zasady „kredyt jest prawem człowieka” – działał poza ramami dopuszczanymi przez normy ostrożnościowe sektora bankowego.

Unia kredytowa funkcjonuje w Polsce jako podmiot gospodarczy prowadzący działalność niezarobkową, utworzony w celu gromadzenia środków pieniężnych wyłącznie swoich członków, udzielania im pożyczek i kredytów, przeprowadzania na ich zlecenie rozliczeń finansowych oraz pośredniczenia przy zawieraniu umów ubezpieczenia (zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 14 grudnia 1995 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych). Spółdzielcza kasa oszczędnościowo-kredytowa jest spółdzielnią. Członkami kasy mogą być osoby fizyczne połączone więzią o charakterze zawodowym lub organizacyjnym, np. pracownicy zatrudnieni w jednym lub kilku zakładach pracy lub osoby należące do tej samej organizacji społecznej lub zawodowej (zgodnie z art. 6 ustawy z dnia 14 grudnia 1995 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych).

Grameen Bank działa jak unia kredytowa i przy osiąganym obecnie wskaźniku depozyty/kredyty 145% z pełnym przekonaniem można powiedzieć, że finansuje swoją działalność z pozyskanych depozytów. Jednak 44,3% depozytów pochodzi z rynku – od osób nie będących akcjonariuszami banku. Bez tych środków Grameen nie mógłby rozwijać działalności na taką skalę, jak dotychczas.

Trzeba także podkreślić, że w początkowych latach działalności Grameen w pełni opierał swoją działalność kredytową na środkach zewnętrznych, pochodzących z linii kredytowych udostępnianych przez banki państwowe. Taka forma finansowania jest sprzeczna z ideą unii kredytowej.

Prowadzenie przez Grameen Bank działalności, jaką można określić „społecznie użyteczną”

oraz zwolnienie banku z podatku dochodowego nie jest wystarczające by uznać, że Grameen jest organizacją pożytku publicznego.

W myśl definicji obowiązującej w Polsce, organizacja pożytku publicznego nie działa w celu osiągnięcia zysku, przekazuje całość dochodu na realizację celów statutowych oraz nie przeznacza zysku do podziału między swoich członków, udziałowców, akcjonariuszy i pracowników (zgodnie z art. 3 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie). Grameen nie jest też organizacją pozarządową. Bank został utworzony w formie spółki prawa handlowego, osiąga zysk i przeznacza część zysku do podziału pomiędzy swoich akcjonariuszy. Model działania banku nie mieści się w normach wytyczonych dla organizacji pożytku publicznego działających w Polsce.

3. Prosta oferta produktowa

Działalność Grameen koncentruje się na udzielaniu kredytów bez zabezpieczenia mieszkańcom wsi⁵ nie posiadającym własnej ziemi w celu podjęcia działalności zarobkowej. Wszystkie produkty finansowe mają wspólny cel: umożliwić godne życie ubogim, aby mogli wyrwać się z ubóstwa oraz z rąk osób wykorzystujących ich sytuację. Kolejne kredyty mogą być przeznaczone na cele mieszkaniowe lub edukacyjne. Specjalną opieką objęte są osoby najuboższe – żebracy, dla których została opracowana specjalna oferta kredytowa. Obok proponowanych od początku mikrokredytów na podjęcie lub rozwój działalności gospodarczej, później pojawiły się następujące produkty:

- kredyty na cele mieszkaniowe (typowa suma kredytu to równowartość 300 dolarów),
- kredyty na cele edukacyjne (kredytobiorcą jest student, który powinien zacząć spłacać kredyt w przeciągu roku od zakończenia studiów),
- stypendia dla najlepszych uczniów (oferowane dzieciom kredytobiorców na zasadzie konkursu świadectw),
- kredyty dla tzw. „Walczących kredytobiorców”, tj. żebraków (oferowane bez żadnych opłat i z zerowym oprocentowaniem),

- kredyty o dużych kwotach i poręczenia dla większych przedsiębiorstw (świadczone przez siostrzaną spółkę Grameen),
- kredyty sezonowe i formy pomocy „kryzysowej”, w razie klęsk żywiołowych.

Z wyjątkiem pomocy udzielanej tzw. „Walczącym kredytobiorcom” oraz pomocy udzielanej w razie klęsk żywiołowych, Grameen nie oferuje żadnego finansowania za darmo. Każdy kredyt jest kredytem, który podlega spłacie. Warunki finansowe oferowanych produktów (oprocenowanie, opłaty i prowizje) są definiowane i prezentowane w prosty sposób, łatwy do policzenia i zrozumienia dla każdego. W przypadku podstawowych produktów nie są podpisywane umowy kredytowe, wprowadzono natomiast książeczki oszczędnościowe ze zdjęciem, aby ograniczyć ryzyko wypłaty środków przez osoby nieuprawnione.

Od początku wymagano, aby kredytobiorcy uczestniczyli w programach systematycznego oszczędzania, upatrując w tym dodatkowe zabezpieczenie na „trudniejsze” czasy. Stopniowo do oferty wprowadzono:

- zróżnicowane programy systematycznego oszczędzania i lokaty na różne okresy (dla członków Grameen i klientów spoza banku),
- ubezpieczenie kredytów na wypadek śmierci kredytobiorcy,
- ubezpieczenie kredytobiorców na życie,
- ubezpieczenie zdrowotne (dla członków Grameen i klientów spoza banku; usługi opieki zdrowotnej świadczy siostrzana spółka Grameen),
- programy emerytalne.

Produkty te cieszą się dużą popularnością na rynku. Najwyraźniej kredytobiorcy Grameen, którzy dzięki mikrokredytom nabrali zaufania do własnych możliwości zarobkowych, zaczęli dbać o zapewnienie sobie godnego życia w przyszłości. Ponadto renoma Grameen jako instytucji zaufania publicznego przyciągnęła zainteresowanie klientów nie będących akcjonariuszami banku, co doprowadziło do rozszerzenia oferty (przy innych stawkach cenowych) na klientów spoza banku.

4. Unikalny model działania

Grameen Bank od początku działania aktywnie poszukiwał klientów, nawet tam, gdzie popyt nie był

⁵ „Grameen” znaczy po bengalsku „wiejski”. Ograniczenie działalności banku do terenów wiejskich zostało wprowadzone na mocy Ordynacji Prezydenta Ludowej Republiki Bangladeszu z 1983 r.

jeszcze uświadomiony. Pierwsze próby finansowania, jeszcze we wsi Jobra, ukazały, że oferowane środki finansowe trafiają przede wszystkim do zamieszkańców wsi, posiadających silniejszą pozycję w lokalnej społeczności. Pracownicy banku wkładali olbrzymi wysiłek w wydobywanie ludzi z ubóstwa, wędrując po wsiach i przekonując ubogie kobiety, aby zaryzykowały i przełamały stereotyp mówiący, że „nie wypada kobiecie zajmować się finansami”. Podejmowali takie działania pomimo krytyki i oporu ze strony przywódców religijnych i miejscowych bogaczy, mężów zbulwersowanych zmienioną postawą żon i ich rodzin zaskoczonych tym, że kobieta – usytuowana najniżej w hierarchii społecznej ortodoksyjnego muzułmańskiego kraju – może posiadać własny majątek, mieć własne zdanie i podejmować samodzielne decyzje.

Model działania banku nie zmienił się z upływem lat. Pracownicy przeprowadzają się na ubogie, oddalone tereny, aby mieszkać wśród potencjalnych kredytobiorców, by nawiązać i utrzymywać z nimi stały kontakt, szkolić ich i pomagać im wyjść z ubóstwa. Grameen Bank to znacznie więcej niż instytucja finansowa. Stojąc od początku w opozycji do tradycyjnych banków, Yunus wprowadził pewien standard działania – pracownicy banku nie są „bankowcami siedzącymi za biurkiem w oddziałach zdobionych marmurem”, lecz są klasycznymi streetworkerami, którzy towarzyszą swoim kredytobiorcom w trudach dnia codziennego.

Bank współpracuje z klientami skupionymi w grupy kredytowe. Od początku zakładano, że będzie to podstawowe zabezpieczenie kredytu, tj. poręczenie ze strony grupy osób znających przeszłego kredytobiorcę. Warunkiem otrzymania kolejnej pożyczki dla osoby w danej „grupie poręczającej” jest spłata poprzedniego zadłużenia zaciągniętego przez członka grupy. Choć każdy z kredytobiorców buduje sobie własną historię kredytową poprzez terminową spłatę zobowiązań, upływ czasu nie zmniejsza znaczenia grup. Odgrywają one ważną rolę „grup wsparcia” w trudnych okresach, gdy kredytobiorca przechodzi kłopoty finansowe. Natomiast w okresach koniunktury są dobrą nauką demokracji, gdyż w strukturach grup i wiejskich centrów kredytowych wyłaniają się pozycje liderów i przewodniczących.

Model pracy w grupach został przyjęty także ze względu na dążenie do transparentności pro-

wadzonych działań. Grameen Bank współpracuje z klientami niepiśmiennymi i nieobytymi w kontaktach „urzędowych”, oficjalnych. Kredyty są udzielane w gotówce bez pisemnej umowy. Spłata rat kredytu jest również przyjmowana w gotówce – podczas cotygodniowych spotkań oficerów kredytowych Grameen z grupami, którymi się opiekują. Taki model został wypracowany po nieudanych próbach przyjmowania spłat przez wyznaczone osoby (np. sklepikarza we wsi), które prowadziły do sporów o to, czy nastąpiła spłata oraz w jakiej wysokości. Przekazywanie gotówki i liczenie banknotów odbywa się publicznie. Publiczna jest też dyskusja o planowanych nowych przedsięwzięciach i potrzebach kredytowych poszczególnych osób. Wnioskodawca poddaje swój wniosek kredytowy pod dyskusję grupy, ponieważ zanim bank podejmie decyzję o udzieleniu kredytu najpierw musi go zaakceptować grupa kredytowa.

Warto zwrócić uwagę na charakter bezpośrednich i osobistych relacji, jakie nawiązują się pomiędzy kredytobiorcą a grupą i bankiem. Udzielenie przez bank kredytu jest poprzedzone wywiadem środowiskowym, który zastępuje badanie wiarygodności kredytowej w bazach typu Biuro Informacji Kredytowej (nie istniejących w krajach rozwijających się). Później kredytobiorca stara się spłacać kredyty regularnie, aby nie zawieść zaufania grupy. Kredyty niespłacone w terminie obciążają jego lub jej konto i mają wpływ na późniejsze możliwości kredytowania. Obniżają też wysokość limitu kredytowego jego/jej grupy kredytowej oraz centrum kredytowego, do którego przynależy. Ze względu na niewielką mobilność ludności, skład grup kredytowych nie zmienia się znacząco. Równie trwała i osobista jest relacja pomiędzy kredytobiorcami a pracownikami banku. Spotykają się raz na tydzień w centrum kredytowym na obowiązkowym spotkaniu, które oprócz dokonywanych transakcji finansowych (spłaty rat kredytu) mają charakter informacyjny i edukacyjny.

Jakość relacji odgrywa ważną rolę w okresach, kiedy występują trudności ze spłatą zobowiązań. Grameen Bank umożliwia kredytobiorcom przeżywającym trudności finansowe zmianę harmonogramu spłat zaciągniętego kredytu. Warunki kredytu restrukturyzowanego są spisane w postaci umowy. Metody osiągania porozumienia w takich okolicznościach mieszczą się w granicach tzw. windykacji

polubownej. Grameen z zasady nie korzysta z drogi sądowej w celu odzyskania należności. W świetle takiej postawy banku, osiągnięty znakomity wskaźnik spłacalności na poziomie 97,06% tym bardziej zasługuje na uznanie.

5. Oddziaływanie społeczne

Spotkania w centrach kredytowych doprowadziły do sformułowania w latach 80. XX w. i późniejszego upowszechnienia „Szesnastu Postanowień”, które znacznie wykraczały poza działalność bankową i przyczyniły się do głębokich przemian społecznych w Bangladeszu. Przyjęte przez kredytobiorców Postanowienia obejmowały m.in. dbanie o dobrobyt rodziny, poprawę warunków mieszkaniowych, zapewnienie edukacji dzieci, dbanie o zdrowie i urozmaiconą, bogatą w witaminy dietę rodziny, planowanie rodziny i świadome macierzyństwo, przeciwstawianie się wydawaniu dzieci za mąż i przyjmowaniu posagu. Postanowienia były sformułowane w sposób, który wytyczał „plan działania” w skali mikro dla każdego kredytobiorcy. Przykładowe zobowiązania brzmiały: „Nie będziemy mieszkać w zniszczonych domach. Będziemy naprawiać nasze domy i pracować nad zbudowaniem nowych przy najbliższej okazji”; „Będziemy uprawiać warzywa przez cały rok. Zjemy ich dużo, a nadwyżkę sprzedamy”; „Będziemy kształcić nasze dzieci i zapewnimy, aby mogły zarabiać na spłatę wydatków edukacyjnych”; „Będziemy dbać o to, by utrzymywać w czystości nasze dzieci i środowisko naturalne”; „Nie będziemy przyjmować posagu na ślubie naszego syna; nie będziemy też dawać posagu na ślubie naszej córki. Nasze centrum kredytowe będzie wolne od przekleństwa posagu. Nie będziemy wydawać dzieci za mąż”.

Rozpoczynając działalność Grameen Bank zakładał parytet co najmniej 50% kredytowania kobiet. Wskaźnik ten został osiągnięty po około sześciu latach działania. Od tej pory udział kobiet w liczbie kredytobiorców niezmiennie utrzymuje się na poziomie ponad 90%. Skierowanie oferty do kobiet było podyktowane niską pozycją społeczną kobiet w muzułmańskim kraju oraz dążeniem dotarcia do grup najbardziej potrzebujących. Działania te, połączone z edukacją i wsparciem w postaci grup, przeszły najsmielsze oczekiwania.

Kobiety będące kredytobiorcami Grameen Banku stały się „aktywem ekonomicznym” rodzin. Wyniki badań przeprowadzonych we wsiach, gdzie działa Grameen Bank [Dowla, Barua, 2006, s. 36-41, 45-53; Hashemi, Schuler, 1998; Larance, 1998] wskazują obecnie na wyższy status społeczny kobiety, a za jego przejawy można uznać m.in.:

- zmniejszył się wskaźnik analfabetyzmu wśród kobiet na wsi,
- kobiety częściej dysponują własnym kapitałem lub majątkiem (np. ziemia),
- kobiety częściej biorą udział w podejmowaniu decyzji dotyczących rodziny,
- kobiety rzadziej są ofiarami przemocy w rodzinie,
- polepszyły się relacje kobiet z mężami i ich rodzinami, a nawet zmniejszył się wskaźnik rozwodów.

Oprócz poprawy sytuacji społeczno-ekonomicznej kobiet, społeczne działania banku obejmują także młodzież. Studenci – dzieci kredytobiorców – mogą ubiegać się o kredyt na cele edukacyjne. Ponadto oferowane są, na zasadzie konkursu, stypendia dla najlepszych uczniów (dzieci kredytobiorców). W każdym oddziale jedno stypendium jest zarezerwowane dla dziewczynki, drugie zaś może być przyznane chłopcu lub dziewczynce, w zależności od osiągniętych wyników w nauce. W tabeli przedstawiono aktualne dane odnośnie liczby studentów i uczniów korzystających ze wsparcia finansowego. Warto zwrócić uwagę na proporcje: dziewczynki otrzymują 58% stypendiów dla uczniów, natomiast tylko niespełna 23% kredytów edukacyjnych trafi w ręce młodych kobiet. Ta dysproporcja ukazuje, jak ważne pozostają nadal normy kulturowe zakładające tradycyjny podział ról pomiędzy kobietami a mężczyznami.

Jedno z przeprowadzonych badań wykazało związek pomiędzy działaniami socjalnymi banku (czyli wsparciem pozafinansowym świadczonym przez bank) a wzrostem kapitału ludzkiego, który z kolei przekłada się na wzrost dochodów rodziny [Dowla, Barua, 2006, s. 51-52]. Potwierdzono ponadto, że działania pozafinansowe mają w dłuższym okresie czasu większy wpływ na poziom dochodu narodowego brutto niż udostępniane środki finansowe.

6. Uznanie na świecie

Działalność Yunusa i Grameen Bank znalazły naśladowców na całym świecie. Grameen Trust, fundusz powierniczy powołany w 1989 r. w grupie Grameen w celu pomocy we wdrażaniu programów naśladujących Grameen w innych krajach, podaje⁶, iż od początku działalności do końca lutego 2011 r. wsparł projekty na rzecz 149 współpracujących organizacji w 39 krajach. Udzielono mikropożyczek na rzecz ponad 11 mln ludzi, spośród których 94% stanowiły kobiety. Łączna wartość finansowania przekroczyła 8 mld dolarów. Średnia spłacalność udzielonych pożyczek wynosi na świecie 95%.

Począwszy od 1997 r. instytucje mikrofinansowe tworzą organizacje branżowe – m.in. uczestniczą w dorocznym Globalnym Szczycie poświęconym mikrokredytom. Według danych organizacji Microcredit Summit Campaign⁷, w ciągu 2009 r. instytucje mikrofinansowe udzieliły na świecie łącznie ponad 128 mln mikropożyczek na rzecz ubogich. Szacuje się, że otrzymane środki posłużyły poprawie warunków bytowych około 641 mln członków rodzin kredytobiorców, co stanowi około połowy najuboższej ludności świata. Ponad 81% pożyczek dla najuboższych otrzymały kobiety.

Wracając do Bangladeszu, dane opublikowane w sierpniu 2010 r. przez Microcredit Summit Campaign⁸ pokazują, że w latach 1990-2008 ok. 2 mln rodzin z Bangladeszu (ok. 10 mln osób) korzystających z mikrokredytów przekroczyło próg ubóstwa określony jako możliwość wydatkowania na bieżące utrzymanie sumy odpowiadającej 1,25 USD na jedną osobę dziennie.

W niedawno opublikowanym artykule, Amartya Sen dokonuje ciekawych porównań pomiędzy rozwojem społecznym Indii i Bangladeszu:

„Porównajmy Indie z Bangladeszem. Pod względem przychodów Indie mają nad Bangladeszem wielką przewagę: PKB na głowę mieszkańca wynosi tu 1 170 USD, w Bangladeszu zaledwie 590 USD. Ta różnica gwałtownie się powiększyła z powodu szybszego wzrostu gospodarczego Indii w ostatnim okresie. Niestety, szybki wzrost gospodar-

czy w Indiach nie przekłada się na inne wskaźniki świadczące o jakości życia.

Przewidywana średnia długość życia w Bangladeszu wynosi dziś 66,9 lat wobec jedynie 64,4 w Indiach. Wskaźnik liczby dzieci z niedowagą w Bangladeszu jest niższy niż w Indiach i wynosi 41,3%, podczas gdy w Indiach – 43,5%. Współczynnik dzietności w Bangladeszu (2,3) jest niższy niż indyjski (2,7). Również średni czas uczęszczania do szkoły świadczy na korzyść Bangladeszu: wynosi on 4,8 roku wobec 4,4 w Indiach.

I choć Indie wygrywają z Bangladeszem, jeśli chodzi o odsetek umiejących czytać i pisać mężczyzn pomiędzy 15 a 24 rokiem życia, to w przypadku kobiet sytuacja jest odwrotna. Co ciekawe, w Bangladeszu wskaźnik ów jest wyższy dla młodych kobiet niż dla mężczyzn, podczas gdy sytuacja w Indiach jest odwrotna. To pozwala stwierdzić, że swoje obecne osiągnięcia Bangladesz w dużej mierze zawdzięcza coraz bardziej wyzwolonym kobietom, które zaczynają odgrywać w tym państwie coraz większą rolę.

A jak wyglądają wskaźniki zdrowotne? Współczynnik śmiertelności wśród dzieci poniżej pięciu lat w Indiach wynosi 66 na 1 000, podczas gdy w Bangladeszu tylko 52 na 1 000. Bangladesz wygrywa również, jeśli chodzi o śmiertelność niemowląt: w tym kraju wynosi ona 41 na 1 000, a w Indiach – 50 na 1 000. W Bangladeszu 94% dzieci szczepi się szczepionką Di-Per-Te (błonica-krztusiec-tężec) – w Indiach zaledwie 66%.

Bangladesz wygrywa z Indiami we wszystkich tych dziedzinach, mając o połowę niższe PKB na głowę mieszkańca. To wielki sukces: mimo niewielkich wpływów budżetowych Bangladesz był w stanie zrobić tak wiele i to w tak krótkim czasie; ogromna tu zasługa organizacji pozarządowych (takich jak Grameen Bank udzielający milionów mikropożyczek czy BRAC, organizacja zajmująca się walką z ubóstwem), jak też dobrze przygotowanych programów rządowych” [Sen, 2011].

Niezwykle cenna wydaje się konkluzja Sen dotycząca kobiet. Trudno o bardziej trafne podsumowanie ich roli w dotychczasowej historii Grameen. W 2007 r. powstała nowa partia polityczna Nagorik Shakti („Siła Obywateli”), której założycielami i członkami są osoby z rodzin skupionych wokół Grameen, a przede wszystkim ubogie kobiety, które w przeciągu ostatnich 30 lat nauczyły się czytać

⁶ Dostępne na: <http://Grameentrust.org/MonthlyStatement.pdf>

⁷ Dostępne na: http://www.microcreditsummit.org/news/record_128_million_of_worlds_poorrest_received_a_micro-loan_in_2009/

⁸ Dostępne na: http://www.microcreditsummit.org/uploads/files/Bangladesh_Report_FINAL.pdf

i pisać, zadbały o swoje rodziny i domy, a teraz chcą brać udział w podejmowaniu decyzji dotyczących ich społeczności w większej skali.

W uzasadnieniu Pokojowej Nagrody Nobla, przyznanej w 2006 r. Yunusowi i Grameen Bank „za wysiłek na rzecz stworzenia warunków do ekonomicznego i społecznego rozwoju od podstaw” Komitet Noblowski napisał⁹:

„Znalezienie przez duże grupy społeczne sposobów na wyrwanie się z biedy jest niezbędne do osiągnięcia trwałego pokoju. Mikrokredyt jest jednym z takich sposobów. Rozwój od podstaw służy ponadto rozwojowi demokracji i praw człowieka”. (...)

Każdy człowiek na Ziemi ma potencjał i prawo do godnego życia. Yunus i Grameen Bank, we wszystkich kulturach i cywilizacjach, pokazali, że nawet najbiedniejszy z biednych może pracować nad własnym rozwojem”.

Niezależnie od tego, jak potoczą się dalsze losy Noblisty, to ma on już swoje miejsce w historii niwe-

lowania ubóstwa na świecie. Stworzył grupę podmiotów – Bank Grameen oraz powiązane z nim przedsiębiorstwa społeczne – działających łącznie w celu udzielania pomocy najuboższej ludności Bangladeszu. Zyski wypracowane przez spółki komercyjne z grupy Grameen służą realizacji celów społecznych przez inne podmioty.

Niezależnie od tego, jak silnej krytyce będą poddawane mikropożyczki i generowane przez nie ryzyko kredytowe, to jednak nie wymyślono dotychczas innego, lepszego ani prostszego, równie odbiurokratyzowanego czy bardziej skutecznego sposobu finansowania, który pomaga ubogim, nie odbierając im godności i nie uzależniając od pomocy.

Mikrofinansowanie udzielane przez podmioty nie działające w celu maksymalizacji zysku pozwala na synergii korzyści płynących z połączenia metod działania zmierzających do aktywizacji zawodowej osób wykluczonych (bądź zagrożonych wykluczeniem) z zasobami i możliwościami instytucji finansowej. ■

⁹ Dostępne na: http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2006/yunus-lecture-en.html

Literatura

Dowla A., Barua D. [2006], *The Poor Always Pay Back. The Grameen II Story*, Kumarian Press, Bloomfield.

Hashemi S. M., Schuler S. R. [1998], *Sustainable Banking with the Poor. A Case Study of Grameen Bank, Program for Research on Poverty Alleviation*, Grameen Trust, Dhaka, Bangladesz.

Kotowicz A. (red.) [2011], *Raport o sytuacji banków w 2010 r.*, UKNF, Warszawa.

Larance L. Y. [1998], *Building Social Capital from the Center. A Village-level Investigation of the Grameen Bank Program for Research on Poverty Alleviation*, Grameen Trust, Dhaka, Bangladesz.

Sen A. [2011], *Czy Indie dogonią Chiny*, [w:] *The New York Review of Books*, przedruk: „Gazeta Wyborcza” (3 czerwca 2011 r.), dostępne na: http://wyborcza.pl/1,86680,9723303,Czy_Indie_dogonia_Chiny_.html

Yunus M. [1987], *Credit for Self-Employment: A Fundamental Human Right*, Grameen Bank, Dhaka, Bangladesz.

Yunus M. [2003], *Banker To The Poor: Micro-Lending and the Battle Against World Poverty*, Barnes & Noble, New York.

Yunus M. [2007], *Poverty Is a Threat to Peace – The Nobel Prize Lecture*, tekst odczytu, Dhaka, Bangladesz.

Yunus M. [2007a], *Creating a World Without Poverty: Social Business and the Future of Capitalism*, Barnes & Noble, New York.

Yunus M. [2007b], *Writings on Social Entrepreneurship*, Grameen Foundation USA Publication Series, Washington.

Akty prawne

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Prawo bankowe (Dz.U. z 2002 r., Nr 72, poz. 665 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych (Dz.U. z 1996 r., Nr 1, poz. 2 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. z 2010 r., Nr 28, poz. 146 z późn. zm.).

How microfinance helps combat poverty. A case study of Grameen Bank

Abstract: The last issue of *Ekonomia Społeczna* included Jerzy Hausner's preface to a Polish extract of *Building Social Business: The new kind of capitalism that serves humanity's most pressing needs*, a book written by Muhammad Yunus, the founder of Grameen Bank. In this article, the ideas of the Nobel Peace Prize winner as well as their impacts on the improvement of the lot of poor people worldwide are discussed in more detail. The article does not aim to assess existing financial institutions or financial systems themselves.

Key words: microfinance, microcredits, microloans, Grameen Bank, Muhammad Yunus, financial exclusion.